

Тыва Республика Танды кожуун
Муниципалдыг бюджеттиг ниити ооредилге чери
Хадын-Аксынын чингине кол ниити ооредилге школазы

Кичээлдин темазы
« Балыкчы Багай-оол» деп тоол-биле чугаа
сайзырадылгазы

Оюн Аяна Маадыр-ооловна
тыва дыл болгаш тыва чогаал башкызы

Сорулгалары:

- төөгүнүң кайы үезин тоолда илереткенин, кымнарның аразында демиселин көргүскенин тодарадыр.
- уругларның аас чугаазын сайзырадып, словарь курлавырын көвүдедири, тоолдуң киржикчилеринге бөдүүн характеристиканы тургузары.
- ядыы чоннун эки мозу-шынарын илеретпишаан, кижизидилге ажылын чорудары.
- тоолду аянныг ыдып өөренири

«....Улустун аас чогаалын
билип албайн чыткаш,
ажылчы чоннун ёзулуг
тоогузун билип ап шыдавас».

А.М.Горький

Улустун аас

чогаалдары

Тоол

Ыр

Кожамы
к

Улегер
домак

Тывыз
ык

Чечен
йорээл

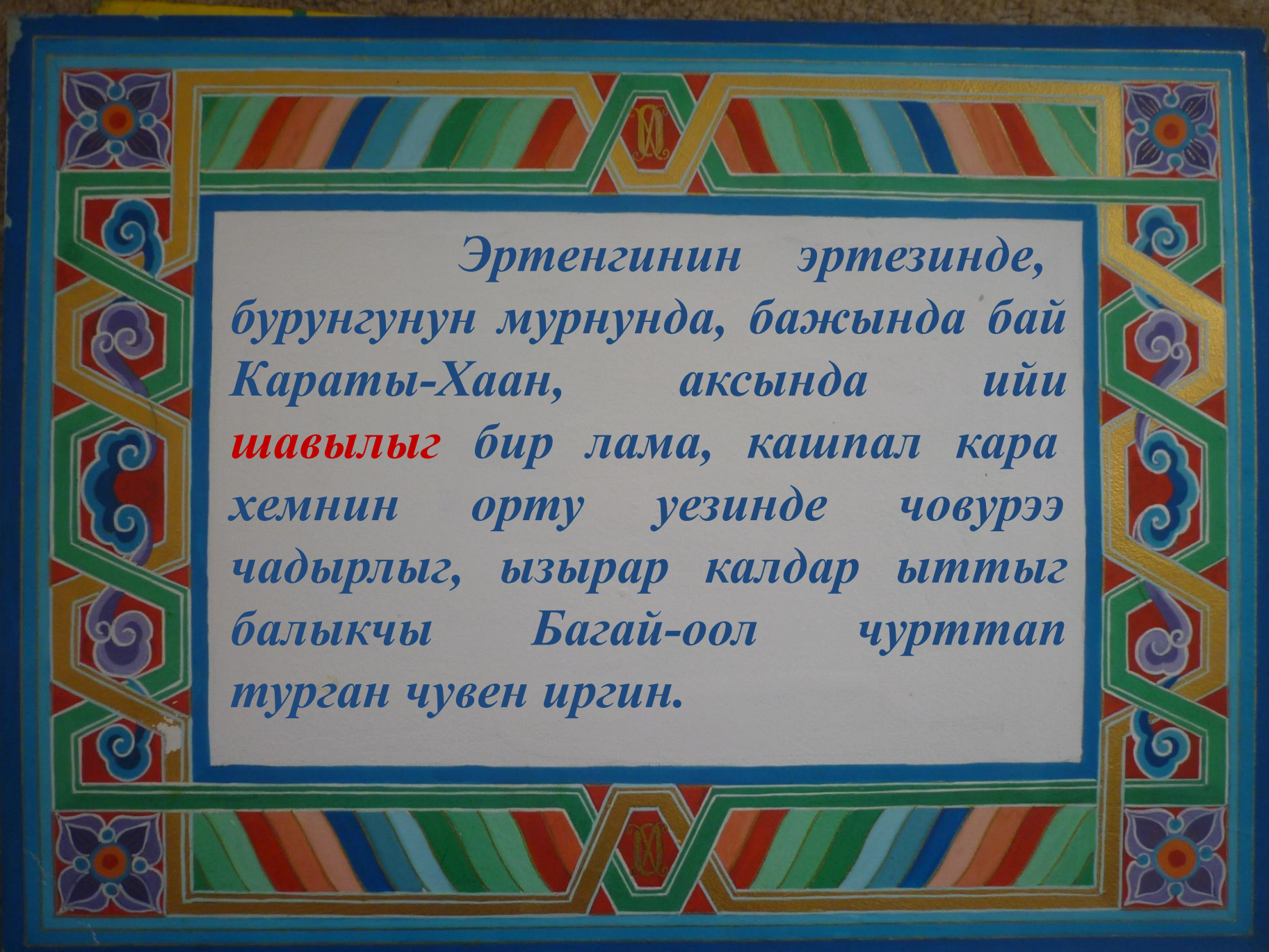

БѢЛЫКЪШЬ
БѢЛЫЙ · ОБОЛ

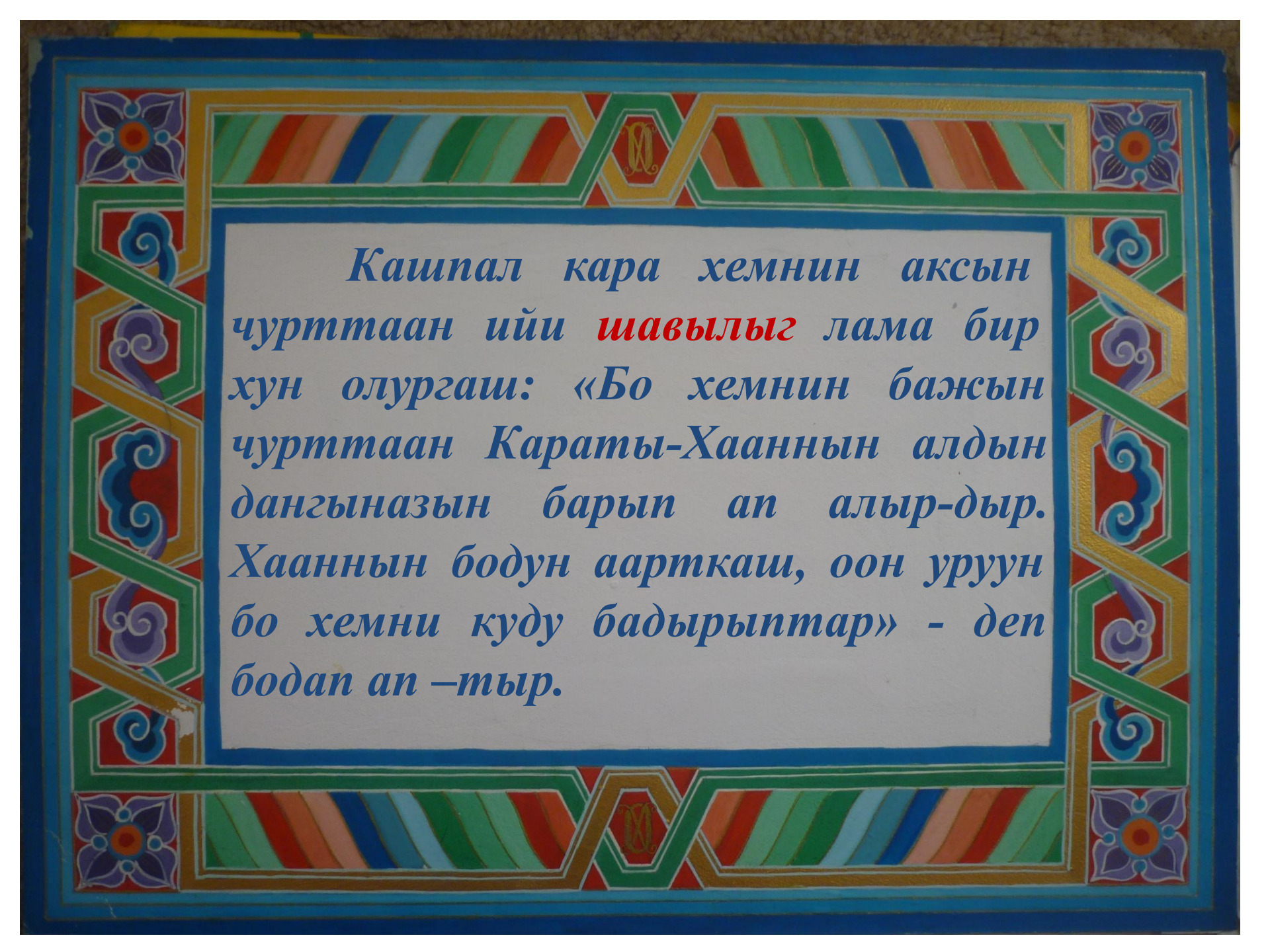

ШЫЯНДМ

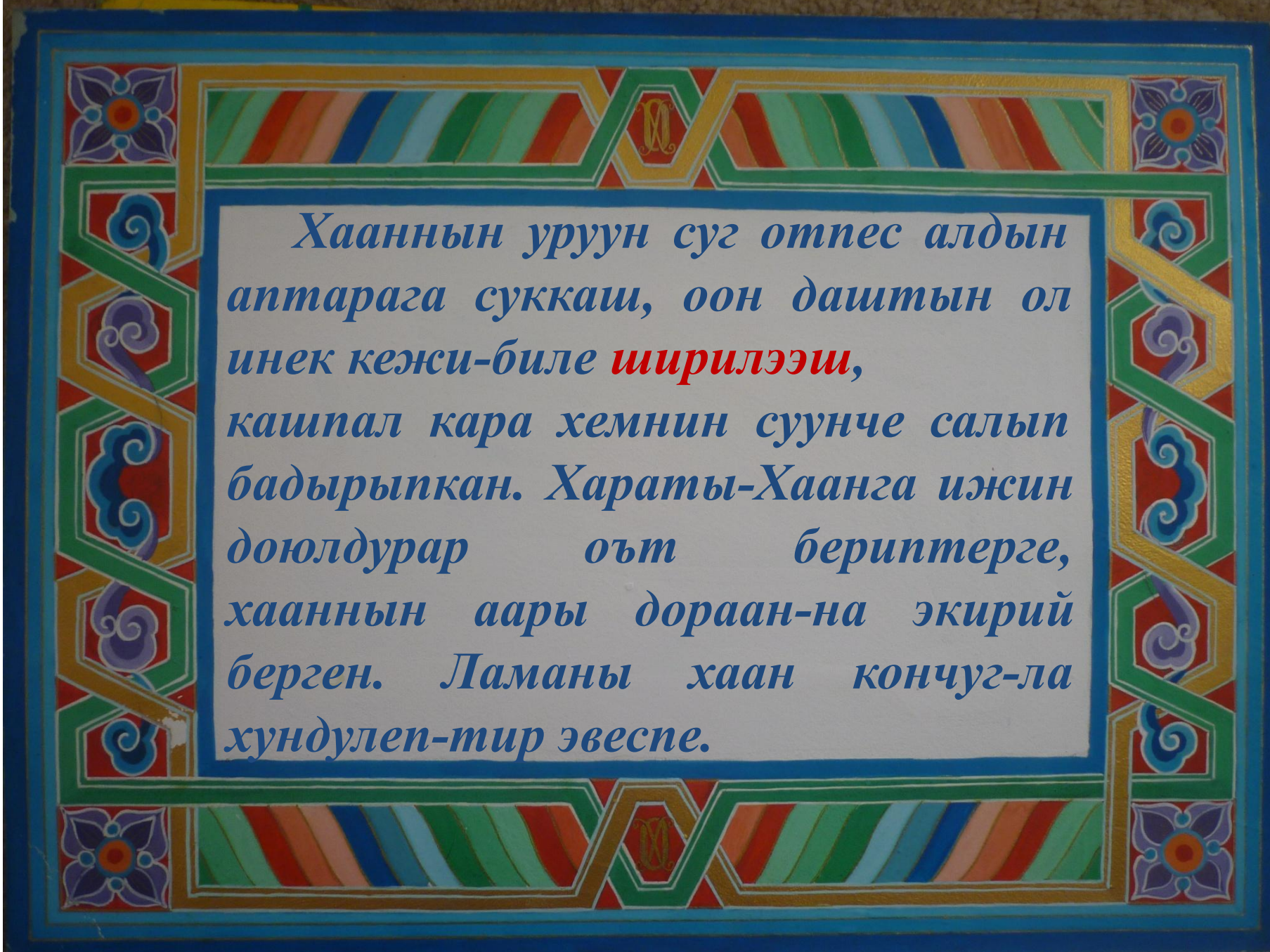

Эртенгинин эртезінде,
бурунгунун мурнунда, бажында бай
Караты-Хаан, аксында ийи
шавылыг бир лама, кашпал кара
хемнин орту уезінде човурээ
чадырлыг, ызырар калдар ыттыг
балыкчы Багай-оол чурттап
турган чувен иргин.

*Кашпал кара хемнин аксын
чурттаан ийи **шавылыг** лама бир
хун олургаиш: «Бо хемнин бажын
чурттаан Караты-Хааннын алдын
дангыназын барып ап алыр-дыр.
Хааннын бодун аарткаш, оон уруун
бо хемни куду бадырыптар» - деп
бодап ап –тыр.*

Хааннын уруун суг отнес алдын
аптарага суккаш, оон даштын ол
инек кежи-биле **ширилээш**,
кашпал кара хемнин суунче салып
бадырыпкан. Хараты-Хаанга ижсин
доюлдулар оът бериптерге,
хааннын аары дораан-на экирий
берген. Ламаны хаан кончуг-ла
хундулеп-тир эвесне.

*Балыкчы Багай-оол бир-ле катан
балыктап олуларга, хун улуг дуъш
хире чорда, ол хемнин суун куду
ширилеп каан аптара бадып орган.
Чуу-даа болза, дозуп ап корейн дээш,
демги аптараны узун ыяш-биле
илбектей тырткаш, сугдан ундур
сон эккелген.*

*Ону човурээ чадырынга эккелгеш,
казып коорге, кончуг чараиш алдын
дангына болган. Балыкчи Багай-оол
тып алган кончун чараиш
дангыназынын чанындан-даа
ыравас, ону ургулчу-ле кайгап алгаиш
олурар, ажыл-даа кылбас, мындыг
бооп тур оо!*

Дангына олургаиш:

*- Ындыг чуве болза, бодумнун дурзум
чуруп берейн, ол чурукту коруп
чорааиш, балыктап кор-дээш бодунун
дурзузун чурааиш, берип каан. Багай-
оол бир-ле хун балыктап чорааиш,
кадайынын чуруун хатка алзыпкаиш,
ийи караан ыжыдыр ыглап алган
чедип кээп-тир.*

Дангынанын чуруу ол-ла хадааш,
кашпал кара хемнин мырынай
кирген аксында чурттап турар бир
хаан кижинин аалынын чанынга
чеде берген. Ол хааннын хой
чандырып чораан **шивишкени** ону
черден тып алгааш, хаанынга эккеп
коргускен.

Хаан хамык аг-шериин чыггаи,
кашпал кара хемни ору алзы
дангынанан дилеп чоруп кап-тыр
эвесе. Ол хаан хамык ак-шерии-
биле балыкчы Багай-оолдун
чадырын тып чеде берген. Хаан
Багай-оолдун чараш кадайын
былаап алгаш, бодун ырадыр
сывырыпкаш, чоруй барып-тыр оо!

Багай-оол аажок хомудан, ыглап-сыктавышаан, кашпал кара хемни ору алзы кылаштап чоруп каан. Ол-ла чорааш, кадайынын адазы бай Караты-Хааннын аалынга таваржып чеде берген. Ол анаа уш чылда хой кадаргааш, холезининге донгур кок буга, ийи **шивегей**, **сандан** сыптыг кымчы, адыг кежи **чагы**, бору кежи борт алган.

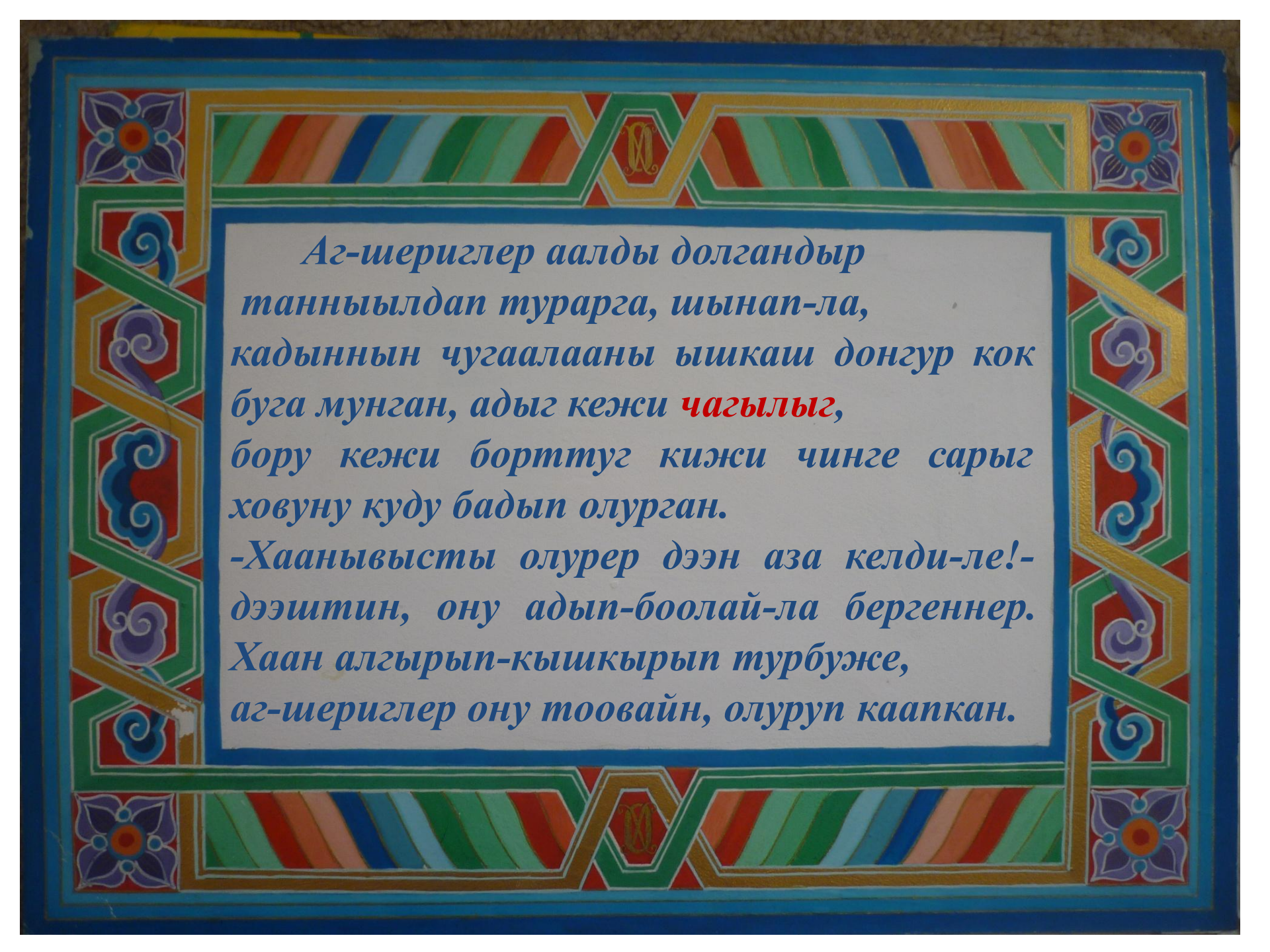

Ол-ла хамык херекселин ап алгаи,
бугазын мунгаи, **олчалаткан**
кадайынын соонче суруп чоруп каап-
тыр оо! Багай-оолдун кадайы ол
хааннын аалынга баргаи, уш чылдын
иштинде чырыы-даа чыртаи деп
корбээн боду Багай-оолду коргеи,
кара баары каткыже, каттырып
орган.

Хаан Багай-оолдун хамык
херекселдери-биле чумненип алгаш,
кадынны каттыртыр дээш, чоруп-
ла каап-тыр эвесне.

Кадын Багай-оолду хааннын идик-
хеви-биле **чумнээш**, орун кырынга
шуглааш, хамык ара-албатызын
чыып эккелдиргеш, чугаалаан.

*Аг-шериглер аалды долгандыр
танныылдап турарга, шынап-ла,
кадыннын чугаалааны ышкаш донгур кок
буга мунган, адыг кежи **чагылыг**,
бору кежи борттуг кижичинге сарыг
ховуну куду бадып олурган.*

*-Хаанывысты олурер дээн аза келди-ле!
дээштин, ону адып-боолай-ла бергеннер.
Хаан алгырып-кышкырып турбуже,
аг-шериглер ону тоовайн, олуруп каапкан.*

**Балыкчы
Багай-оол
кончуг чараш
алдын
дангыназы-
биле оюн оя,
чигин чире
чурттап
чоруй барып-
тыр оо!**

Айтырыгларга харыы

1. М. Горький улустун аас чогаалынын дугайында чуу дижик?
2. «Балыкчы Багай-оол» дээрге кымнын тоолул?
3. Ында тыва улустун тоогузунун кайы уезин илереткен-дир?

4. Ынчан ядыылар чуну кылып
чорааннарыл?

5. Байларнын сеткил-сагыжы
кандыгыл?

6. А ядыыларнын сеткил-
сагыжы кандыгыл?

7. Хаанарны чуу камгалап турганыл?

8. Ядыылар ол аг-шериглиг хаанарны канчаар тиилеп чорааныл?

Словарьлыг ажыл.

*«Балыкчы Багай-оол» деп тоолда
билдинмес состерни тыварынга*

«Кымнар тиилээрл?»

деп оюн.

Шавылыг -
Ширилээш -
Шивегей -
Сандан -
Чагы -
Олчалаткан -

Быжыглаашкын

1. Тоолдун тус-тус маадырларын ангылап чугааланар.
2. Ийи шавылыг лама ызырар калдар ытка чуге чиртип кааныл?
3. Балыкчы Багай-оол эжелекчи хаанны чунун дузазы-биле тиилээнил? Анаа кым кандыг дуза чедиргенил?
4. Тоолду аянныг кылдыр чугааланар

5. Тоолду барымдаалап, Тыванын тоогузунун дугайында чуну чугаалап болурул?

6. Тоолдун ыдар чурумун чугааланар.

7. Херек кырында тоолда ышкаш болуушкуннар турган деп бодаар силер бе?

8. Тоолду кымнар чогаатканыл?

Онаалга:

*Тоолга хамаарыштыр чурук
чуруур*

Улуу - биле четтирдим!

